

УДК 94(477.74) :281.93” 18”

**ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА ОДЕСЬКОГО СПАСО-
ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.
(НА ОСНОВІ ДЖЕРЕЛ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Н. М. ДІАНОВА,

д.і.н., професор.

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)*

Упродовж ХІХ - ХХІ ст. спостерігається зростання інтересу дослідників до вивчення історії православної церкви на землях Південної України. Як наслідок, в історіографічній традиції з'явилися дослідження, які стосувалися діяльності духовенства. При цьому значна увага приділялася персоналіям ієрархів церкви. Розширення джерельної бази з церковної проблематики на сучасному етапі розвитку історичної науки сприяє активізації подальших студій, що зумовлює актуальність поданої публікації.

Одеський Спасо-Преображенський кафедральний собор посідав важливе місце в церковному й культурному житті Херсонсько-Таврійської єпархії. Він був найбільшим із 28-ми православних храмів, які в середині 50-х років діяли в місті, а чисельність його парафіян налічувала 1530 осіб [1, арк. 344]. Духовенство, яке служило в храмі, відрізнялося високим рівнем освіти і культури. При дослідженні його діяльності важливим підґрунтям є комплекс архівних джерел єпархіального рівня. Основний масив документальних матеріалів із даної проблематики відклався у фонді «Херсонська духовна консисторія» (Ф. 37) Державного архіву Одеської області (ДАОО). Він, не рахуючи літерних, налічує 17 описів документів і близько 6200 одиниць зберігання. Документи, що знаходяться в фонді, дають можливість не лише репрезентувати історію розвитку Херсонської єпархії в цілому, але й дослідити окремі аспекти діяльності духовенства Одеського кафедрального Спасо-Преображенського собору. Найбільш інформативними є справи, де зберігаються відомості про собор і формулярні списки його священно-і церковнослужителів. Вони дають можливість розглянути здебільшого церковно-релігійний та освітянський напрями роботи, хоча справжній спектр діяльності духовенства в зазначений період був значно ширшим. Він містив також місіонерську, просвітницьку, науково-історичну та громадську роботу. Така класифікація є дещо умовною, так як ці види діяльності були взаємопов'язаними.

Спируючись на архівні документи найбільш повно можна простежити діяльність кафедральних протоієреїв. У досліджуваний період ними були: Михайло Корнійович Жуковський (1844-1857 рр.), Іоанн Матвійович Знаменський (1857-1873 рр.), Арсеній Гаврилович Лебединцев (1874-1898 рр.) і Гаврило Якович Селецький (1898-1904 рр.). Кожен із них окрім виконання ОСНОВНОЇ роботи — настоятеля собору, проявив себе І В ІНШІЙ ПЛОЩИНІ. Перший із них - колишній вихованець

Катеринославської духовної семінарії М.К.Жуковський пріоритетну увагу приділяв церковній діяльності. Передусім він опікувався розбудовою собору і в 1849 р. увійшов до складу тимчасового комітету по його реконструкції. Про позитивні наслідки цієї роботи свідчить архіпастирська подяка Інокентія (Борисова). Протоіерей не залишався осторонь питань щодо розбудови і впорядкування церковних споруд у місті й був опікуном чи членом відповідних комісій. У 1852 р. він став членом комітету по перебудові Архієрейського дому, який постраждав від пожежі. Церковну діяльність він поєднував із громадською. Підтвердженням цього є його призначення на посаду директора Одеського опікунського й тюремного комітетів. У 1855 р. за свою плідну роботу М.К. Жуковський отримав Золотий наперсний Хрест, прикрашений діамантами [2, арк. 5-7]. Лише за два місяці до смерті за власним проханням протоіерей був виведений за штат кафедрального собору. Він помер 26 квітня 1857 р. і був похований у власному маєтку в с. Дмитрівці, в склепі під спорудженою ним свого часу Михайлівською церквою.

Його наступник - І.М.Знаменський закінчив Московську духовну академію зі ступенем магістра богослов'я (1839 р.). Рік потому він отримав призначення до Одеського Спасо-Преображенського собору, де пройшов шлях від священника й ключаря до його настоятеля. До того ж у 1844 р. указом Св.Синоду він був призначений членом Херсонської духовної консисторії. Тож його діяльність полягала насамперед у виконанні безпосередніх обов'язків: проведення богослужінь, читання проповідей, здійснення церковних таїнств тощо. У період Кримської війни (1853-1856 рр.) він був ключарем кафедрального собору. У цей час священнослужителі Одеси на чолі з архієпископом Інокентієм (Борисовим) стали духовною опорою для віруючих. У соборі не припинялися богослужіння, навіть під час сильного бомбардування міста, здійснювали молебні перед іконою Касперовської Божої Матері та хресні ходи. Про безпосередню участь у цих подіях протоіерей І.М.Знаменського свідчить оголошене йому 25 травня 1854 р. благословення Св.Синоду за те, що під час бомбардування Одеси 10 квітня англо-французьким флотом він у самі небезпечні хвилини виконував у місті доручення духовного керівництва [3, арк. 5].

Протоіерей не міг бути осторонь здійснення таїнств хрещення, вінчання та відспівування покійних. Уже в перший рік його перебування на посаді настоятеля собору в метричній книзі зафіксовано народження 213 дітей (в період з 22 листопада 1857 р. до 31 грудня 1858 р.), вінчання 34-х пар молодят (упродовж 1858 р.) і смерть 62-х парафіян (упродовж 1858 р.) [4, арк. 2-74,76-94, 97-116]. Серед тих, хто вінчався в соборі, були відомі громадяни міста. Зокрема, 18 серпня 1857 р. І.М.Знаменський обвінчав 41-річного генерал-майора Андрія Андрійовича Шостака - сина дійсного статського радника, дворянина Таврійської губернії, інженера Андрія Ілліча Шостака — з донькою покійного

лікаря Марка Інглезі - 19-річною Катериною. 22 травня того ж року він обвинчав дві пари: штаб-ротмістра Матвія Матвійовича Геденштрома (34 роки) з донькою надвірного радника Миколи Фігієрієва - Софією (18 років) та професора Херсонської духовної семінарії Мартирія Чемену (25 років) з донькою протоієрея одеської церкви Усіх святих Миколи Соколова - Вірою (18 років) . Свідками з боку М.Чемени були професор Херсонської семінарії - протоієрей Георгій Попруженко та професор Олексій Цветков [5, арк. 71-74].

На відміну від свого попередника І.М.Знаменський виявив себе не лише в церковній площині. Заслуговує на увагу його діяльність у галузі духовної освіти. Спочатку він працював викладачем філософії й Біблійної історії в Херсонській духовній семінарії (1838-1849 рр.), потім - на посаді ректора Одеського духовного училища (1849-1869 рр.) [6, с. 176]. Освітнянську роботу професор гармонійно поєднував із науково-історичною. Він увійшов до складу спеціального Комітету, який був утворений згідно з розпорядженням Св. Синоду в 1850 р. для укладання церковно-історичного і статистичного опису Херсонської єпархії. Члени Комітету, який складався із чотирьох членів і діловода на чолі з архієпископом Інокентієм (Борисовим), мали здійснити серйозну наукову роботу, що полягала в пошуках матеріалів і джерел для повної реконструкції історії Херсонської і Таврійської єпархії [7, арк. 3]. У 1851р. І.М. Знаменському оголошено архіпастирську подяку за зразкове виконання покладених на нього обов'язків. Упродовж 1859-1872 рр. протоієрей успішно працював редактором «Херсонских епархиальных ведомостей» («ХЕВ»). Про сумлінність 35-річного служіння протоієрея свідчать численні нагороди і подяки архієпископа та Св.Синоду [3, арк. 6]. Помер І.М.Знаменський 26 жовтня 1873 р. і був похований на Одеському старому християнському цвинтарі.

Непересічною особистістю зарекомендував себе наступний кафедральний протоієрей - магістр богослов'я, професор А.Г. Лебединцев. Його діяльність мала багатовекторний характер. Спочатку вона стосувалася лише галузі освіти. Після закінчення Київської духовної академії А.Г. Лебединцева призначено до Одеси, де він працював викладачем всесвітньої історії й грецької мови та помічником інспектора в Херсонській духовній семінарії (1844 р.). Там він отримав ступінь магістра й звання професора. Лише три роки по тому він прийняв сан священника й призначення до Одеського кафедрального собору. Проте, перший етап служіння в соборі тривав недовго. Згідно з Розпорядженням архієпископа Інокентія (Борисова) його переведено до Севастополя настоятелем Петропавлівської церкви і благочинним Севастопольського церковного округу [3, арк. 7,8]. Там же розпочалася його серйозна наукова робота. Він став довіреною особою архієрея щодо питання вивчення і реконструкції християнських пам'яток Херсонеса та Інкерману. У період Кримської війни протоієрей став учасником оборони Севастополя й писав при цьому літопис подій, які відбувалися в місті.

Після завершення війни А.Г. Лебединцев повернувся до Одеси, де спочатку був призначений ключарем Одеського кафедрального собору (1857-1874 рр.), а потім його настоятелем (1874-1898 рр.). Цей період став новим етапом не лише його служіння, але й наукової діяльності. А.Г. Лебединцев брав безпосередню участь у розборі та описі архівних справ Дубосарського духовного правління, переданих Херсонській духовній консисторії, та в роботі щодо написання «Літопису Одеського Преображенського собору», де він прослужив 41 рік [8, с. 25-26]. У 1860-ті рр. протоієрей активно співпрацював із «ХЕВ», де опублікував значну кількість своїх праць із церковної історії. Він одним із перших розпочав досліджувати дискусійне питання про дату закладання і освячення перших православних храмів Одеси. Його чисельні праці стали цінним джерелом для вивчення історії Південної України. Проте в поданій публікації їх розглядати не доцільно, що зумовлено їхнім ґрунтовним аналізом у попередніх дослідженнях [9, с. 106-111].

Одночасно протоієрей займався й освітньою діяльністю. Упродовж 1863-1866 рр. він очолював повітову училищну раду, а потім входив до Комітету щодо покращення навчально-духовних закладів Херсонської єпархії і був членом правління Херсонської духовної семінарії. Упродовж восьми років (1867-1875 рр.) - працював законовчителем Одеської Рішельєвської гімназії. За свою довгу і плідну діяльність А. Лебединцев отримав значну кількість відзнак і нагород [6, с. 271].

Останнім кафедральним протоієреєм у XIX ст. був кандидат богослов'я Г.Я. Селецький. Після закінчення Київської духовної академії (1855 р.) він отримав призначення до Херсонської духовної семінарії, де значний час працював викладачем. Упродовж 1869-1871 рр. Г.Я. Селецький успішно поєднував пастирську діяльність із освітянською, виконуючи обов'язки помічника спостерігача за викладанням Закону Божого в Одеських навчальних закладах, за що отримав подяку від Херсонського архієпископа. У 1878 р. він посідав посаду законовчителя Одеського технічного училища залізничного транспорту. Ставши ключарем кафедрального собору (1878 р.) протоієрей не припинив своєї діяльності на ниві освіти. У 1879 р. його обрано й затверджено членом Ради Одеського єпархіального жіночого училища, де він плідно пропрацював два роки. За свою сумлінну роботу Г.Я. Селецький нагороджений орденом св. Володимира 4-го ступеня. У 1898 р. його призначено настоятелем кафедрального собору, де він прослужив до кінця свого життя. Основні зусилля він зосередив на проблемах капітального ремонту храму та проповідницькій діяльності його священнослужителів [10, арк. 4-8].

Окрім кафедральних протоієреїв були й інші представники духовенства Спасо-Преображенського собору, які зробили гідний внесок у розвиток православ'я, науки й освіти. Серед них насамперед варто відзначити протоієрея С.В.Петровського. Після закінчення Петербурзької духовної академії зі

ступенем кандидата богослов'я він одночасно став священником Одеського кафедрального собору і законовчителем Одеського реального училища св. Павла (1888 р.). У серпні 1893 р. С.В.Петровський отримав посаду законовчителя Одеської жіночої гімназії А.І. Броккенгеймер. Успіхи священника на освітній ниві дали підставу архієпископу Іустину (Охотіну) призначити його членом правління Одеської духовної семінарії від духовенства (1894 р.) [10, арк. 8-9]. Це спонукало С.В.Петровського розпочати роботу над удосконаленням навчальних програм із церковної історії та Закону Божого в навчальних закладах, про що свідчать його опубліковані праці богословського спрямування.

Найбільших успіхів протоієрей досягнув у науковій діяльності. Його перу належить низка праць із церковної та світської історії півдня України, які й тепер не втратили своєї актуальності [9, с. 112-117].

Упродовж 1855-1859 рр. протоієреєм у Спасо-Преображенському соборі був магістр богослов'я Аркадій Григорович Лашкевич. Важливим напрямом його діяльності була освіта. По закінченні Петербурзької духовної академії (1847 р.) він отримав призначення до Херсонської духовної семінарії, де працював спочатку викладачем фізики й математики, а згодом історії, сільського господарства, логіки, психології та німецької мови. У 1855 р. прийняв сан священника й впродовж п'яти років служив протоієреєм у кафедральному соборі [2, арк. 10 зв., 11]. Після переведення до Покровської єдиновірської церкви він не припиняв викладацької діяльності в різних навчальних закладах.

Таким чином, посилаючись на архівні джерела ДАОО можна стверджувати, що духовенство Одеського Спасо-Преображенського собору успішно поєднувало церковну й освітянську діяльність. Про це свідчать записи в їхніх формулярних списках, де зазначено відповідні призначення, відзнаки та нагороди за сумлінну роботу. Деякі протоієреї активно займалися ще й науково-історичними дослідженнями, зробивши значний внесок у розвиток історичної науки.

Література

1. Санкт-Петербурзький філіал архіву Російської академії наук. - Ф. 30. - Оп. 2. - Спр. 64.
2. Державний архів Одеської області (далі - ДАОО). - Ф. 37. - Оп. 4. - Спр. 159.
3. ДАОО.-Ф. 37.-Оп. 2^а.-Спр. 553.
4. ДАОО.-Ф. 37.-Оп. 4.-Спр. 167.
5. ДАОО.-Ф. 37.-Оп. 4.-Спр. 162.
6. Духовенство Одессы / авт.-сост. А. В. Михальченко. - Одесса : «ТЕС», 2012. - 559 с.
7. ДАОО.-Ф. 37.-Оп. 1 - Спр. 1646.
8. Петровский С. К десятилетию смерти кафедрального протоиерея А.Г.Лебединцева / С.Петровский-Одесса : тип. Е.И.Фесенко, 1908,—42с.
9. Діанова Н.М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII- початок XX ст.) : монографія / Н. М. Діанова. - Одеса : Фенікс, 2012. - 319 с.
10. ДАОО. - ф. 37. - Оп. 4. - Спр. 239.